

تعیین راهبردهای ارتقاء بهره‌وری آموزش عمومی قرآن (روخوانی، حفظ، درک معنا و انس)

لیلا خسروی مراد*

زهره فیضی**

زهره نفی زاده موغاری***

مهدی فیض****

چکیده

قرآن کامل‌ترین و بهترین برنامه زندگی برای انسان‌هایی است که همواره به دنبال آموختن و یادگیری بوده و تعلیم و تربیت از ارزشمندترین اعمال نزد آنان است، از این‌رو، در اهداف کلی نظام آموزشی به ضرورت یادگیری قرآن به‌طور خاص توجه شده است. در این راستا هدف پژوهش حاضر ارائه راهبردهایی به‌منظور ارتقای بهره‌وری آموزش عمومی قرآن است. تحقق هدف پژوهش در قالب چهار هدف جزئی (توانایی خواندن قرآن، درک معنای آیات، حفظ و انس با قرآن) دنبال شده است. به‌منظور تحقق اهداف فوق، از روش پژوهش کیفی (مطالعه اسنادی، مصاحبه و بارش فکری) استفاده شده است. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و گلوله برفی انجام شده و جامعه آماری مورد بررسی در بخش مصاحبه، شامل کارشناسان حوزه علوم قرآنی و در بخش پژوهش اسنادی شامل تمامی اسناد، مدارک، کتب و پیشینه‌های موجود همچون مقالات، طرح‌ها و کارهای پژوهشی بوده است، که از طریق جستجو در پایگاه‌های علمی، کتابخانه‌ها، اسناد موجود در ادارات و سازمان‌های مرتبط با موضوع پژوهش به‌دست آمدند. نمونه‌گیری در بخش اسنادی به‌صورت عمدی صورت گرفت. برای تحلیل اطلاعات به‌دست آمده از کدگذاری اشتراوس استفاده گردید. در نهایت مقوله‌های حاصل از کدگذاری در جلسات بارش فکری توسط متخصصان علوم قرآنی و آموزش قرآن مورد بررسی قرار گرفت. راهبردهای به‌دست آمده شامل ۸۳ مورد بود که در نهایت به توصیه اساتید و متخصصان این حوزه همگی این موارد با سند بالادستی در حوزه آموزش عمومی قرآن یعنی سند راهبردی آموزش عمومی قرآن مورد انطباق قرار گرفت و تعداد ۲۴ مورد به‌عنوان راهبردهای نهایی تأیید شدند. در مجموع نتایج این پژوهش نشان داد محور قرار دادن سند راهبردی آموزش عمومی قرآن، توسط آموزش و پرورش و تلاش در راستای ایجاد تمهیدات لازم جهت عملیاتی نمودن هر چه سریع‌تر اقدام‌های مرتبط با سند، می‌تواند بزرگترین گام در راستای ارتقاء بهره‌وری آموزش قرآن باشد.

واژگان کلیدی: راهبرد، بهره‌وری، آموزش عمومی، قرآن، روخوانی، حفظ، درک معنا، انس

قرآن پیام روشن الهی است که همه را به راستی و رستگاری دعوت می‌کند. از صدر اسلام تاکنون، آموزش این پیام روشن و جاودانه الهی، از مهم‌ترین اهداف تعلیم و تربیت در میان مسلمانان بوده است. در کشور ایران نیز، به اقتضای جایگاه خاص دین اسلام در فرهنگ مردم و جایگاه ویژه قرآن در اعتقادات دینی، باید آموزش قرآن مورد توجه خاص همگان باشد (بهرامی‌نسب، ۱۳۹۱). از این‌رو، در اهداف کلی نظام آموزشی به ضرورت یادگیری قرآن به‌طور عام و یادگیری روخوانی آن به‌طور خاص توجه شده است (سعیدی‌رضوانی، پرتو و سرشورخراسانی و همکاران، ۱۳۸۸). نظر به اهمیت آشنایی با قرآن و با توجه به اینکه نظام آموزشی بنا به ضرورت تغییرات اجتماعی یکی از سازمان‌های پیچیده و بزرگ در هر کشور محسوب می‌شود و با رشد و توسعه اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی، پیوندی ناگسستنی دارد، برخی از مسئولیت اصلی در حوزه آموزش قرآن برای کودکان و نوجوانان، بر دوش این نهاد قرار داده شده است (ضرغامی، ضرغامی و ضرغامی، ۱۳۹۴). شاید بتوان گفت، روشن‌ترین و عام‌ترین هدف آموزش عمومی قرآن و گنجاندن آن در برنامه‌درسی مقاطع تحصیلی، دستیابی به توانایی خواندن قرآن کریم است، که گاهی از آن به آموزش روخوانی و روان‌خوانی قرآن یاد می‌شود و هدف از دستیابی به این مهارت، خواندن مستمر و روزانه قرآن کریم می‌باشد (منصوری، ۱۳۹۳).

در راستای مباحث فوق‌الذکر، توجه جدی به تربیت قرآنی و نیز آموزش قرآن کریم در آموزش و پرورش همیشه و به‌ویژه در سال‌های اخیر، بسیار مورد تأکید قرار گرفته و یکی از مهم‌ترین مطالبات مقام معظم رهبری از مسئولان وزارت آموزش و پرورش نیز بوده است (شعرانی، ۱۳۹۳ به نقل از دستورالعمل وزارتی ارتقاء آموزش قرآن، ۱۳۹۲)، به‌همین دلیل آموزش قرآن، یکی از دروسی است که در راستای توجه به رسالت فوق، در برنامه‌درسی مقاطع تحصیلی - به‌ویژه مقطع ابتدایی - گنجانده شده است (وکیل، ۱۳۸۱).

برای رسیدن به این منظور باید در خصوص هریک از اهداف به قابلیت‌ها، محدودیت‌ها و مسائل اساسی، جهت‌گیری‌های اصلی، هدف‌های کمی و کیفی بلندمدت و میان‌مدت، فعالیت‌های محوری و سیاست‌ها توجه داشت تا به تناسب آن‌ها بتوان

اقدامات مهم محوری و فعالیت‌های اولویت‌دار را انجام داد، و این بدان معناست که برای تحقق هریک از اهداف راهبرد مختص خود را تعریف و شناسایی نمود، که البته تا حدودی این موارد در آموزش و پرورش تحقق پیدا کرده است، اما آنچه هست این موارد به‌طور کلی و نه در قالب راهبرد یعنی «یک طرحی واحد، همه‌جانبه و تلفیقی که نقاط قوت و ضعف را با فرصت‌ها و تهدیدهای محیطی مربوطه ساخته و دستیابی به اهداف اصلی را میسر می‌سازد» (میتزبرگ، ۱۳۸۴: ۴۲)، بوده است.

رسیدن به جایگاه واقعی قرآن و شکل‌گیری زندگی اسلامی برگرفته از آموزه‌های قرآن میسر نخواهد بود، مگر در سایه آموزش قرآن به تمام آحاد جامعه و نه آموزشی محدود به قرائت و روخوانی بلکه آموزشی عمومی که همه شاخصه‌ای آموزش قرآن را در برگرفته و قابلیت آموزش به تمامی افراد را دارد و در نهایت آثار آن در زندگی افراد ملموس باشد. به عبارتی یعنی «ایجاد توانایی خواندن قرآن همراه با فهم، انس و تدبر در آن و بهره‌گیری مردم از تعالیم قرآن در زندگی» که این هدف، همان رسالت نظام آموزش عمومی قرآن است، که سال ۱۳۹۲ به تصویب شورای توسعه فرهنگ قرآنی رسید. بله این مهم در کمیسیون توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مورد بررسی واقع شده و در این راستا نه هدف تحت عنوان اهداف آموزش عمومی قرآن تدوین شد (مصوبات شورای توسعه فرهنگ قرآنی، ۱۳۹۴) که دستیابی به رسالت آموزشی عمومی قرآن در صورت رسیدن به این اهداف خواهد بود. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که نظام آموزشی برای رسیدن به آموزش عمومی قرآن می‌باید به دنبال ارتقای بهره‌وری در این اهداف باشد، چراکه این اهداف در صورت تحقق قادر خواهند بود آنچه از آن به‌عنوان آموزش جامع قرآن یاد می‌شود را محقق سازند، از طرفی نظام آموزش و پرورش در کشور همواره به دنبال تحقق این امر بوده است. اما خلأ وجود تحقیقاتی که به پی‌گیری تحقق این اهداف در نظام آموزشی پرداخته باشد به‌خوبی مشهود است. از طرفی هیچ تحقیق علمی تاکنون به ارائه راهبرد در این زمینه پرداخته است. این در حالی است که در صورت موفقیت جامعه در آموزش عمومی قرآن، نیاز به بسیاری از آموزش‌ها برطرف و از تعداد زیادی از آسیب‌ها دور خواهد ماند. جامعه‌ای که در آن افراد در همان ابتدای کودکی در نظام آموزشی و در قالب یک برنامه نظام‌مند تحت آموزش قرآن و آموزه‌های برخاسته از آن

قرار می‌گیرند، یقیناً در دستیابی به آنچه رسالت اصلی تعلیم و تربیت و نظام آموزشی ماست که همانا رسانیدن انسان به حیات طيبة است، موفق‌تر خواهد بود. در همین راستا تحقیق حاضر به دنبال آن است تا برای ارتقای بهره‌وری در این عرصه به ارائه راهبرد در چهار هدف (روخوانی، حفظ، درک معنا و انس) بپردازد.

اهداف آموزش عمومی قرآن

در پی تصویب منشور توسعه فرهنگ قرآنی و لزوم آموزش عمومی قرآن کشور، در سال ۱۳۹۲ به پیشنهاد کمیسیون توسعه آموزش عمومی، اهداف نه گانه‌ای با عنوان اهداف آموزش عمومی قرآن کشور به تصویب رسید. این اهداف نه گانه شامل: ۱. تقویت ایمان و گرایش به قرآن و عترت ۲. توانایی خواندن قرآن کریم ۳. درک معنای آیات قرآن کریم ۴. توانایی و التزام به تدبیر در آیات قرآن کریم. حفظ قرآن کریم ۵. انس با قرآن کریم ۶. آشنایی با علوم و معارف قرآن کریم ۷. توانایی استفاده از قرآن کریم ۸. تبعیت از قرآن و عترت، بوده‌اند (مصوبات شورای توسعه فرهنگ قرآنی، ۱۳۹۴). هدف دوم (توانایی خواندن)، هدف سوم (درک معنای آیات)، هدف پنجم (حفظ آیات) و هدف ششم (انس با قرآن) چهار هدفی است که در پژوهش حاضر به آن پرداخته شده و در ادامه پیرامون هریک از آنها توضیحات مختصری آورده شده است.

توانایی خواندن قرآن کریم: در باب الفاظ قرآن کریم، قرائت و روخوانی دو مفهومی است که به ذهن خطور می‌کند، چراکه ابتدایی‌ترین مفهوم در ذهن پیرامون آموزش عمومی قرآن کریم، روخوانی و قرائت است. آشنایی با سخن خدا و تکرار کلمات الهی یکی از موهبت‌هایی است که خداوند به برخی از بندگان خود عنایت می‌کند. اولین آیاتی که بر پیامبر اسلام (ص) نازل شد با دستور قرائت شروع می‌شود. «اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ * خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ»؛ (علق/۱-۲) (بخوان به نام پروردگارت که خلق کرد. بخوان....). لذا مسئله قرائت مورد تأکید آیات قرآن و احادیث اهل بیت (ع) قرار گرفته و از جهات مختلفی اهمیت آن رایج‌آور شده‌اند (رضایی، ۱۳۷۹: ۱۸). در قرآن کریم می‌فرماید: «فَاقْرَأْ مَا تَنَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ» (مزل/۲۰). در روایتی از پیامبر اسلام (ص) نقل شده که فرمود: «قرآن ضیافت الهی و سفره مهمانی خدا» است هر چه می‌توانید از آن بردارید» (ری‌شهری، ۱۳۸۸: ۷۴).

بر اساس اهمیت این امر در قرآن کریم و سنت نبوی، پر واضح است آموزش عمومی قرآن کریم در راستای ترویج و توسعه این اصل قرآنی بوده، تا افراد با تلفظ صحیح عربی قرآن را قرائت کنند. به عبارت روشن‌تر، علاوه بر روخوانی، روان‌خوانی صحیحی داشته باشند. که باید شرایط و آداب آن را (وضو، رعایت بهداشت، سکوت، توجه در مکان و زمان و...) در این اصل آموزشی مدنظر قرارداد (غلامی، ۱۳۷: ۱۸).

درک معنای آیات قرآن کریم: درک مفاهیم قرآن، به معنای فهم ترجمه کلمه به کلمه آیات قرآن، برای کسانی که به زبان عربی آشنایی ندارند امری لازم است. علامه طباطبایی ضمن اشاره به اینکه قرآن، کتاب هدایت و نور و تبیان است بیان می‌دارد که فهم قرآن ویژه مخاطبان خاصی نیست، بلکه قرآن، جهان و جهانیان را مخاطب قرار داده و در مقام تحدی، خود را معجزه پیامبر اسلام معرفی کرده است، پس همه مجاز به مراجعه مستقیم به قرآن بوده و فهم آن وظیفه همه انسان‌هاست (طباطبایی، ۱۳۷۶: ۱۸). الفاظ و عبارات یک جمله دربرگیرنده محتوا و القاکننده مفهوم و معنای خاص در آن حیطه است بدین ترتیب، الفاظ و عبارات در مرتبه ابتدایی دارای اهمیت وافر هستند، به همین سبب کتبی که در این رابطه به مرحله نگارش درآمده است با عناوین و عباراتی چون: لغات و مفاهیم قرآن، ترجمه مفاهیم قرآن و... است (محدث، وکیل، سیف، محبی، مستفید و میرباقری، ۱۳۹۶). که عنوان حاکی از مضمون اصلی (به معنای عبور از الفاظ جهت وصول به معنا) است. بر این اساس وصول به معنا و مفهوم هر کلام بالأخص مضمون الهی از اصول ابتدایی ورود به متن و اصول حاکم بر محتوا و سازمان‌دهی آن است. از این‌رو درک این مهم در گرو فهم و به کارگیری این اصول چون ترجمه لغت به لغت مفاهیم و عبارات قرآن است. با توجه به این نکته مفاهیم قرآن در این قسمت حاکی از ارتباط لفظ با معنا برای القای یک مفهوم است.

حفظ قرآن کریم: هدف دیگر در آموزش عمومی قرآن عبارت از توانایی و امکان حفظ آیات الهی است چراکه حفظ قرآن سابقه‌ای دیرین در جهان اسلام دارد به این معنا که از همان زمان نزول وحی بر پیامبر اسلام (ص) عده‌ای بر این مهم گماشته شده بودند و مسئولیت به خاطر سپردن و ضبط آن را در حافظه خویش را به عهده داشتند. در آغاز بعثت پیامبر و نزول وحی برای اینکه قرآن از خطرات مصون بماند، و در جامعه استقرار یابد، جز حفظ قرآن و به خاطر سپردن آن راه دیگری وجود نداشت به عبارت روشن‌تر،

حفظ قرآن فقط به خاطر جلوگیری از تحریف و نابودی نیست، بلکه دلایل دیگری چون: عشق و علاقه شدید به پروردگار متعال، عمل به قرآن، بهره‌مندی از عبادت، ایجاد زمینه مناسب جهت آموزش مفاهیم قرآن و... وجود دارد. حفظ قرآن مقدمه برای عمل کردن به آن است، وقتی انسان کلام الهی را به ذهن می‌سپارد خودبه‌خود بر جانش تأثیر می‌گذارد و او را در مسیر عمل به اوامر خداوند پیش می‌برد (نوری، ۱۴۰۷: ۳۷). در این راستا تأکیدهای مکرر پیامبر بر حفظ و ارائه امتیازهای ویژه به حافظان قرآن از جمله عوامل مؤثر بر ترویج فرهنگ حفظ در صدر اسلام بود. حفظ قرآن تا جایی برای رسول اکرم (ص) مهم محسوب می‌شد که اموری همچون امامت جماعت و تعیین مکان دفن شهدا نیز بر این اساس صورت می‌پذیرفت (رامیار، ۱۳۹۲: ۳۳۶-۲۳۱). بر اساس این عوامل و گرایش افراد در یافتن جایگاهی مناسب، مسلمانان در طول تاریخ اسلام، حفظ قرآن را مورد عنایت قرار داده و آن را به ادوار بعدی انتقال داده‌اند. از این‌رو بسیاری از مسلمانان، تا روزگار معاصر، فرزندان خود را از سن کودکی به حفظ قرآن می‌گمارند تا جایی که در دوران اخیر حفظ قرآن مهم‌ترین وظیفه در مصر و شرط ورودی مدارس قرار داده شده است (زرنگار، ۱۳۹۳ به نقل از سعید، ۱۳۷۰: ۵۸ - ۵۹).

انس با قرآن کریم: انس در لغت به معنای بروز و ظهور است و کسی که در برابر این ظهور قرار گیرد صاحب درک و احساس می‌شود، چنانکه فرمود: «أَنْسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا» (قصص / ۲۹) بنابراین، «انیس و مونس، آن است که در مقابل چیزی یا کسی حضور و ظهور مستمر یا زیاد داشته باشد. در کاربرد بعدی واژه انس در مقابل نفرت و وحشت به کار می‌رود» (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴: ۱۱).

«انسان کمال طلب فقط به امور مادی بسنده نمی‌کند و به‌سوی اهدافی والاتر گام برمی‌دارد. لذا وحشت و تنهایی خود را در پناه امور معنوی زایل می‌کند. از جمله این امور معنوی، قرآن و انس با قرآن است که در روایات به انس همراه با علم، و معرفت به قرآن سفارش زیادی شده است» (هادوی کاشانی، ۱۳۷۸: ۷۱).

انس را می‌توان در دو نظام طولی و عرضی مورد بررسی قرار داد، به این معنا که در نظام طولی، انس با قرآن در طی مراحل از همراهی فیزیکی انیس، با قرآن شروع، و به همراهی با مانوس خود منتهی می‌شود، و این درگرو نظام مرحله‌بندی شده و همراهی با قرآن است. لذا دربرگیرنده: ۱. انس با نگار قرآن (همراه داشتن قرآن، تماس با قرآن، از

قبیل: دست کشیدن بر قرآن، بر سروصورت نهادن و به گردن آویختن آن، نوشتن قرآن)
۲. انس با الفاظ قرآن (استماع قرآن و یادگیری قرائت و روخوانی) ۳. انس با معانی قرآن (توجه در ترجمه، تفسیر و تأویل آیات) ۴. انس عملی با قرآن (عمل به قرآن و تبلیغ آن، توسل و توکل بدان). انس قرآن با انیس خود (مرحله نهایی، شفاعت قرآن) (هادوی کاشانی، ۱۳۷۸: ۳۶-۴۴). در نظام عرضی، انس با قرآن هم‌زمان حاصل و بر جوارح و جوانح انسان عارض می‌شود، بدین معنی هر یک از مراحل انس، به یکی از اعضاء و جوارح اختصاص می‌یابد، و هر عضو ظاهری و باطنی، سهم و نصیب خود را از انس با قرآن دریافت می‌دارد. (بهره‌مندی چشم، گوش و بهره‌مندی جسم و تن و...) بر پایه این کلام امام کاظم (ع) می‌فرمود: «فی القرآن شفاء من کل داء» بهره جسم و تن آدمی، قرآن درمانی است که آن را به خود اختصاص می‌دهد.

درباره آنچه در مقدمه پیرموان اهمیت آموزش عمومی قرآن و مسائل پیرامونی آن بیان شد و نیز در خصوص چهار هدفی که تحقیق حاضر به آن پرداخته است، تحقیقات متعددی توسط دیگر محققان انجام شده است که در ادامه به برخی از آنها که بیشترین نزدیکی را با موضوع پژوهش حاضر دارند، اشاره شده است.

میرزامحمدی، افشار، شاه‌رضایی و قبادی همکاران (۱۳۹۲)، در تحقیقی با عنوان ارزشیابی برون‌داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی «در سال ۸۸-۸۹» به این نتایج دست یافتند که، دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی در حد متوسط قرآن را صحیح می‌خوانند. همچنین وضعیت - روخوانی قرآن - در مؤلفه سرعت مناسب نیست، به این صورت که سرعت خواندن قرآن در دانش‌آموزان پنجم ابتدایی پایین بوده است. ضمن آنکه، توانایی دانش‌آموزان در صحت قرائت آیات مصحف شریف نسبت به آیات کتاب درسی خود در پایه پنجم ابتدایی نیز ضعیف‌تر بوده است. همچنین، یافته‌های حاصل از پرسش‌نامه نگرش‌سنج نشان داد نگرش دانش‌آموزان نسبت به درس قرآن در حد مطلوبی بوده است و برون‌داد برنامه آموزش قرآن در پایه پنجم ابتدایی نیز قابل قبول است اما مطلوب نیست.

در پژوهشی آزمایشی که به منظور بررسی اثربخشی آموزش‌های مدارس قرآن بر مهارت روخوانی قرآن دانش‌آموزان مقطع ابتدایی مدارس شهر بردسکن انجام شده، ضرغامی و همکاران (۱۳۹۴) به این نتایج رسیدند که برگزاری دوره‌های آموزشی قرآن،

تأثیر مهمی بر مهارت روخوانی دانش‌آموزان ابتدایی می‌گذارد. ضمن آنکه، مشخص شد بیشترین این تأثیرات از طریق آموزش‌های مربوط به لحن به‌دست می‌آید. همچنین، بین جنسیت دانش‌آموزان و میزان این تأثیرگذاری تفاوتی مشاهده نشد. لذا، به‌طور کلی، برگزاری دوره‌های آموزش در بهبود روخوانی قرآن در دانش‌آموزان ابتدایی تأثیر مثبتی داشته و دست کم به برخی از اهداف خود دست یافته است.

صامت (۱۳۹۲)، تحقیقی را با هدف بررسی تأثیر آموزش قرائت قرآن کریم بر توانایی خواندن متن و قرائت قرآن دانش‌آموزان پسر کم توان ذهنی شهر کرمان انجام داده است. در این تحقیق که با استفاده از روش شبه آزمایشی از نوع پیش آزمون-پس آزمون انجام شده، بدین نتایج رسیده است که آموزش قرائت قرآن کریم بر دو فرضیه اصلی از جمله توانایی خواندن قرآن و صحت خواندن متن تأثیر داشته است و این دو فرضیه تأیید شدند اما تأثیری بر سرعت خواندن متن دیده نشد و اثر بخشی آموزش قرائت قرآن کریم بر صحت خواندن متن بستگی به نگرش دینی مادران داشت و این فرضیه فرعی نیز تأیید شد.

صفرزایی (۱۳۹۲)، تحقیقی را با هدف بررسی عوامل مؤثر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن دانش‌آموزان دوره ابتدایی در شهرستان هیرمند انجام داده است. این پژوهش در مرحله اول، به استخراج و استنباط مهم‌ترین عوامل مؤثر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان پرداخته و در مرحله دوم، که با استفاده از روش پژوهش نیمه تجربی صورت گرفته است، به بررسی تأثیر چهار روش تدریس بخش بخش خوانی، تدریس و ارزشیابی مثبت بر اساس تفاوت‌های فردی، تمرین و تکرار و تشویق‌های کلامی و غیر کلامی پرداخته است. جامعه آماری در مرحله اول معلمان شاغل در دوره ابتدایی و جامعه آماری مرحله دوم کلیه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی بوده‌اند. نتایج حاصل از تحقیق وی نشان داده که، در زمینه روخوانی و روان‌خوانی بین دو گروه آزمایش و کنترل در روش تدریس بخش بخش خوانی و روش تمرین و تکرار، تفاوت معناداری وجود دارد. اما در مؤلفه انس با قرآن، بین این دو گروه تفاوت معناداری مشاهده نشد. در زمینه روخوانی و روان‌خوانی، بین گروه‌های مورد نظر در روش تدریس ارزشیابی مثبت بر اساس تفاوت‌های فردی، و تشویق‌های کلامی و غیر کلامی تفاوت معناداری مشاهده نشد. اما در مؤلفه انس با قرآن بین این دو گروه

آزمایش و کنترل در زمینه روش تدریس، ارزشیابی مثبت بر اساس تفاوت‌های فردی و تشویق‌های کلامی و غیرکلامی تفاوت مشاهده شده معنادار بوده است.

کاظمی (۱۳۸۹)، نیز در پژوهشی به بررسی تأثیر آموزش‌های قرآنی دوره پیش‌دبستانی بر مهارت خواندن دانش‌آموزان پسر اول ابتدایی شهر بردسکن (خراسان رضوی) پرداخته و با مقایسه مهارت‌های خواندن در دو گروه از دانش‌آموزان پایه اول ابتدایی که تجربه‌های جداگانه در آموزش قرآن در دوره پیش‌دبستانی داشته‌اند، به بررسی پیامدهای دوره آموزش خواندن قرآن بر مهارت خواندن آنان در کلاس اول ابتدایی اقدام نموده است. نتایج آزمون سه فرضیه تحقیق شامل ۱. آموزش‌های قرآنی در افزایش مهارت روخوانی کلمات یک متن توسط دانش‌آموزان پسر پایه اول ابتدایی تأثیر مثبت دارد. ۲. آموزش‌های قرآنی در افزایش مهارت روان خوانی کلمات یک متن توسط دانش‌آموزان پسر پایه اول ابتدایی تأثیر مثبت دارد و ۳. آموزش‌های قرآنی در افزایش توانایی پاسخ به سؤال‌های مطرح شده از محتوای متن خوانده شده توسط دانش‌آموزان پسر پایه اول ابتدایی تأثیر مثبت دارد، نشان داد که بین هیچ‌یک از موارد ذکر شده در فرضیه‌ها تفاوت معناداری وجود نداشت.

در تحقیقی که خوش‌خلق (۱۳۸۸)، با هدف ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی انجام داد، نتایج نشان داد که علی‌رغم نگرانی‌های موجود، بین عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پایه سوم مشمول طرح و غیرمشمول طرح در درس فارسی، علوم و ریاضیات تفاوت معناداری وجود ندارد. دانش‌آموزان مشمول مانند غیرمشمول از لحاظ عاطفی با قرآن انس داشتند. با اجرای برنامه در طول سال تحصیلی و پایان آن، نگرش معلمان، مدیران و به‌ویژه والدین نسبت به برنامه به‌طور قابل ملاحظه‌ای مثبت شده است. معلمان مشمول طرح هنوز قادر نیستند بر اساس پیش‌بینی‌های به‌عمل آمده روخوانی را به دانش‌آموزان یاد دهند. علی‌رغم برتری نسبی دانش‌آموزان مشمول طرح در روخوانی قرآن با مقایسه با غیرمشمولان آنان هنوز در شمرده خواندن قرآن به حد متوسط نرسیده‌اند.

سعیدی‌رضوانی و همکاران (۱۳۸۸)، نیز طی پژوهشی به ارزشیابی برون‌داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی پرداخته است. هدف این تحقیق بررسی وضعیت توانایی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی در صحت و سرعت روخوانی قرآن و با استفاده از روش

پیمایش بوده است. نتایج این تحقیق نشان داد عملکرد دانش‌آموزان دو زبانه (یعنی دانش‌آموزانی که زبان مادری آن‌ها غیرفارسی است) در صحت و سرعت روخوانی، در مقایسه با عملکرد دانش‌آموزان فارسی زبان تفاوت معناداری دارد و این تفاوت به نفع دانش‌آموزان تک زبانه (فارسی زبان) و در مقایسه دو جنس نیز، عملکرد دختران به طور معناداری بهتر بوده است.

حسن‌وند (۱۳۹۲)، طی پژوهشی با عنوان بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر ترویج فرهنگ حفظ و قرائت قرآن کریم در بین دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهرستان الیگودرز، بدین نتایج رسید که بین متغیرهای مستقل نظیر «حاکمیت جو صمیمانه و دوستانه فرزندان با والدین به دور از هرگونه تشویش خاطر و گرایش عاطفی با آنان، وجود سیستم تشویش ایده‌آل فرزندان به حفظ و قرائت قرآن کریم توسط خانواده‌های آنان، گرایش خانواده‌ها به تشویق ایده‌آل و به موقع فرزندان به استفاده از کلاس‌های قرآنی و سی‌دی‌های آموزشی و استقبال از کلاس‌های قرآنی در زمان بی‌کاری و تابستان از بدو تحصیل، میزان اهمیت‌دار تلقی کردن حفظ و قرائت قرآن کریم و حافظان قرآن کریم توسط خانواده‌های دانش‌آموزان، میزان هماهنگی و انسجام رفتاری و گفتاری دبیران قرآن از لحاظ آموزه‌های مذهبی، کارکرد و عملکرد مناسب شوراهای اولیاء و مربیان مدارس متوسطه در آگاه‌سازی و تشویق خانواده‌های پیش‌رو در این امر، عادلانه بودن ارتقاء افراد دانش‌آموز حافظ قرآن کریم و برتر در مسابقات شهرستانی بر پایه معیارهای علمی و استفاده از مجرب‌ترین و زبده‌ترین کادر آموزشی توأم با تشویق آنان در تدارک برنامه‌های آموزشی» و متغیر تعمیق و ترویج فرهنگ حفظ و قرائت قرآن کریم ارتباط وجود دارد.

در تحقیقی حسین‌خانی (۱۳۸۹)، به بررسی راهبردهای روان‌شناختی حفظ قرآن پرداخته است. در این بررسی وی موضوعاتی مانند؛ روان‌شناختی دانش، انگیزش، اراده، تکرار و مرور، بسط و گسترش، سازمان‌دهی و رعایت بهداشت و تغذیه مناسب مورد توجه قرار داده است.

موگهی (۱۳۸۳) در یک تحقیق مروری به بررسی مقدمات، وسایل و شرایط حفظ قرآن پرداخته است. نتایج این بررسی مقدمات حفظ قرآن را شامل ۱۴ مورد می‌داند که از جمله آن‌ها ۱. مطالعه کتب با موضوع روش حفظ قرآن ۲. استفاده از وسایل سمعی و

بصری و رایانه‌ای ۳. مشورت با حافظان قرآن ۴. یادگرفتن تلفظ صحیح اسم سوره‌ها و خواندن صحیح حروف مقطعه و اسم دیگر سوره‌ها و نیز ترتیب سوره‌ها و تعداد آیات هر یک. استفاده نکردن از یک قرآن خاص و معین برای حفظ ۶. از قرآنی استفاده کنید که نه خیلی بزرگ و سنگین و نه خیلی کوچک باشد. در ادامه شرایط حفظ قرآن را برای فرد در مرحله اول توجه به ارزش و اهمیت خود قرآن دوم توجه به مسئولیت خود در برابر یادگیری و سوم توجه به ارزش و اهمیت حفظ قرآن و چهارم توجه به اهداف حفظ قرآن می‌داند.

شیخی‌زاده‌اول (۱۳۹۲)، در تحقیقی باهدف بررسی نقش معاونان و مربیان پرورشی در توسعه و ترویج انس دانش‌آموزان مقطع ابتدایی با قرآن‌کریم در سطح شهرستان قاین در یافته‌های خود این‌طور عنوان نموده است که میان مربیان پرورشی مقطع ابتدایی و فعالیت‌های آنان با میزان توسعه و ترویج انس با قرآن در بین دانش‌آموزان رابطه مستقیم وجود دارد. از دیدگاه دانش‌آموزان مقاطع مختلف تحصیلی (به‌خصوص دانش‌آموزان پایه پنجم) فعالیت‌های مربیان پرورشی مقطع ابتدایی می‌تواند تا حد زیادی پاسخ‌گوی نیازمندی‌های اساسی آنان در زمینه انس با قرآن باشد. از دیدگاه دانش‌آموزان مقاطع مختلف تحصیلی (به‌خصوص دانش‌آموزان پایه سوم). برنامه‌ها و فعالیت‌های قرآنی مربیان پرورشی تا حدودی با توسعه انس دانش‌آموزان به قرآن منطبق است. مربیان محترم پرورشی در رساندن اهداف تربیتی- قرآنی وزارت آموزش و پرورش به نقطه مطلوب هماهنگ و مؤثر عمل نمی‌کردند.

ایران‌منش، ایران‌منش، رستمی‌زاده و باقری (۱۳۹۳)، طی پژوهشی به بررسی آثار انس با قرآن در رفتارهای دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر کرمان پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان داد در مقایسه دانش‌آموزان مانوس به قرآن و سایر دانش‌آموزان، دانش‌آموزان مانوس با قرآن نسبت به سایر دانش‌آموزان کمتر دارای ویژگی‌های روان‌آزرده‌گرایی و گشودگی به تجربه بوده، در مورد ویژگی‌های برون‌گرایی، موافق بودن و باوجدان بودن این نسبت بیشتر است. میزان انس با قرآن بر حسب پایه تحصیلی، معدل و تحصیلات پدرها تفاوت معناداری را نشان نداد.

بررسی تحقیقات انجام شده حاکی از آن است که پژوهش‌های زیادی با موضوع آموزش قرآن انجام شده است. همچنین جامعه مورد مطالعه در بخش قابل توجهی از این

پژوهش‌ها نظام آموزش و پرورش بوده است، که این خود دال بر اهمیت این موضوع است. اما از عناوین این تحقیقات می‌توان دریافت که بیشتر کارهای صورت گرفته یا نگاه آسیب‌شناسانه داشته، و یا در پی ارزشیابی عملکرد انجام شده‌اند. همچنین در مورد پیشینه مرتبط با اهداف مورد مطالعه در پژوهش حاضر باید گفت که بیشترین تعداد تحقیقات مربوط به هدف روخوانی و حفظ و کمتر به انس و درک معنا توجه شده است. همچنین در این پژوهش‌ها که بیشتر بر اساس روش کمی بوده بیشتر محققان به دنبال بررسی تأثیر این موارد بر متغیرهای مختلف بوده‌اند. تنها در یک مورد از این پژوهش به بررسی و شناسایی راهبردهایی برای حفظ قرآن به‌طور خاص توجه شده و در بقیه موارد کاری کیفی که برخاسته از نظر متخصصان در این حوزه باشد صورت نگرفته است.

در راستای خला‌های پژوهشی فوق‌الذکر، زمینه پژوهشی تحقیق حاضر تعیین راهبردهایی به‌منظور ارتقاء بهره‌وری آموزش عمومی قرآن در چهار هدف روخوانی، حفظ، درک معنا و انس است. این پژوهش بنا دارد تا با به‌کارگیری طیفی از روش‌های کیفی و با در نظر گرفتن چهار هدف فوق در جامعه متخصصان علوم قرآنی و آموزش قرآن به هدف فوق دست یابد.

روش پژوهش

تحقیق حاضر از نظر هدف پژوهش در میان تحقیقات کاربردی قرار می‌گیرد. همچنین این تحقیق از نظر روش‌شناسی، تحقیقی کیفی است. تحقیق حاضر به‌دنبال شناسایی و چگونگی راهبردهای ارتقای بهره‌وری آموزش عمومی قرآن است و از نظر روش‌شناسی در مجموعه روش تحقیق کیفی قرار می‌گیرد.

در دست‌یابی به اهداف تحقیق در میان روش‌های تحقیق کیفی از روش‌های مطالعه اسنادی، مصاحبه و جلسات بارش فکری (هم‌اندیشی متخصصان) استفاده می‌شود. روش اسنادی یعنی تحلیل آن دسته از اسنادی که شامل اطلاعات درباره پدیده‌هایی است که قصد مطالعه آن‌ها را داریم (بیلی، ۲۰۰۸). همچنین به‌منظور جمع‌بندی نهایی و ارائه راهبرد از روش بارش فکری استفاده شده است.

جامعه آماری مورد بررسی در قسمت پژوهش اسنادی تمامی اسناد، مدارک، کتب

و پیشینه‌های موجود شامل مقالات، طرح‌های پژوهشی، خبرهای خبرگزاری قرآنی ایکن‌ا بوده است، که محقق طی بررسی‌هایی در پایگاه‌های علمی، کتابخانه‌ها و اسناد موجود در ادارات و سازمان‌های مرتبط با موضوع پژوهش به آن‌ها دست یافته است. نمونه‌گیری در این بخش به صورت تعمدی بوده است. جامعه آماری مورد بررسی در قسمت مصاحبه، کارشناسان حوزه علوم قرآنی و معلمان باتجربه قرآن کریم بوده که به صورت هدف‌مند و گلوله برفی انتخاب شدند. در قسمت بارش فکری نیز ترکیبی از شرکت‌کنندگان در مصاحبه و افراد جدید بودند.

گردآوری اطلاعات در قسمت پژوهش اسنادی با استفاده از تکنیک بازخوانی متون و مطالعه منابع و به روش فیش‌برداری اطلاعات گردآوری صورت گرفته است. در قسمت مصاحبه از ابزار گردآوری، مصاحبه نیمه‌ساختمند استفاده شده است. در مصاحبه نیمه‌ساختمند، سؤالات از قبل طراحی شده و هدف، کسب اطلاعات عمیق از مصاحبه شونده است. این روش با انعطاف‌پذیری به تنظیم سؤالات بر اساس پاسخ‌های آزمودنی‌ها می‌پردازد (سرمد، بازرگان و حجازی، ۱۳۹۷).

سؤالات مصاحبه، برگرفته از سؤالات تحقیق و بر اساس دو تکنیک STAR و 5W1H طراحی و تدوین شده‌اند. تکنیک STAR یکی از اثر بخش‌ترین تکنیک‌های مصاحبه است به این دلیل که، وضعیت کارشناس را هنگام مواجهه با شرایط^۱، اینکه در برخورد با شرایط چه وظیفه‌ای داشته^۲، و چه اقدامی در برابر آن انجام داده شده^۳ و در نهایت چه نتایجی^۴ از آن به دست آمده است را بررسی می‌کند. تکنیک 5W1H، نیز شامل ۶ سؤال اصلی در خصوص موضوع است. که در برگیرنده مواردی همچون، چگونه^۵، کجا^۶، چه کسی^۷، چرا^۸، چه وقت^۹ و چطور^{۱۰} است.

اطلاعات حاصل از مصاحبه‌ها، اسناد، مدارک، کتب و پیشینه‌های موجود به شیوه

1. situation
2. task
3. action
4. results
5. what
6. where
7. who
8. why
9. when
10. how

علمی اشتراوس^۱ کدگذاری شدند. کدگذاری نشانگر عملیاتی است که طی آن داده‌ها خرد می‌شوند، مفهوم پردازی می‌شوند و آن گاه به روش‌های جدید دوباره به یکدیگر متصل می‌شوند. کدگذاری روند ساختن و پرداختن نظریه از داده‌هاست. کدگذاری طی سه مرحله انجام شده است. ۱. کدگذاری باز: روند خرد کردن، مقایسه کردن، مفهوم پردازی کردن و مقوله‌بندی کردن داده‌ها را می‌گویند. ۲. کدگذاری محوری: عبارت است از سلسله رویه‌هایی که با آنها پس از کدگذاری باز با برقراری پیوند بین مقولات، به شیوه‌های جدیدی اطلاعات با یکدیگر ربط می‌یابند و این کار بر اساس یک پارادیم و الگوگیری از آن خواهد بود. ۳. کدگذاری انتخابی: به روند انتخاب مقوله اصلی به‌طور منظم (سیستماتیک) و ارتباط دادن آن با سایر مقوله‌ها، اعتبار بخشیدن به روابط و پرکردن جاهای خالی با مقولاتی که نیاز به اصلاح و گسترش بیشتر دارند (اشتراوس و کوربین، ۱۹۹۸، ترجمه محمدی، ۱۳۹۳).

برای اعتبار و تأییدپذیری اطلاعات گردآوری شده در بخش کدگذاری از تکنیک خود بازمینی محقق و کسب اطلاعات موازی (نمایش و ارائه تحلیل‌های داده‌ای و نتایج آن به متخصصان امر) استفاده شده است.

یافته‌ها

پس از انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختمند، بررسی اسناد، پژوهش‌های صورت گرفته و خبرهای قرآنی مرتبط که در خبرگزاری بین‌المللی قرآنی ایکن انتشار یافته‌اند، محقق به‌منظور تحلیل اطلاعات به‌دست آمده چهار مرحله را طی نموده که شامل: ۱. پیاده‌سازی کامل متن مصاحبه‌ها از روی فایل صوتی، ۲. استخراج شواهد گفتاری از متن مصاحبه‌ها، ۳. مفهوم‌سازی از شواهد گفتاری و نهایتاً ۴. گروه‌بندی مفاهیم و استخراج مقوله‌ها. که به‌جز مرحله اول که فقط در مصاحبه متخصصان بوده است بقیه مراحل برای سایر بخش‌های مطالعه یعنی بررسی اسناد، نتایج پژوهش‌ها و خبرهای مرتبط نیز انجام شده است، در ادامه نتایج حاصل از همه این مراحل در جلسات هم‌اندیشی در قالب بارش فکری مطرح شد. با بارش فکری که بین اساتید شکل گرفت بسیاری از موارد آمده در لیست مقوله‌هایی که محقق با خود به جلسه برده بود حذف، اصلاح و یا به آنها اضافه

گردید. تا بدین جا می‌توان گفت کار محقق پایان یافته و راهبردها به‌دست آمده است، اما در این جلسات نکته‌ای توسط سوی اساتید مطرح شد که مرحله دیگری به روند پژوهش اضافه نمود، به این صورت که متخصصان با مشاهده راهبردهای به‌دست آمده این‌طور عنوان داشتند که بسیاری از این راهبردها در سندی تحت عنوان سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور در اسفند ۱۳۹۶ آورده شده و در قالب راهبردها و اقدام‌های ملی به هریک از آنها پرداخته شده است. پیشنهاد متخصصان این بود که برای جلوگیری از تکرار و نیز برای بهبود و قوت بخشیدن به این سند بهتر است تا راهبردهای مستخرج در پژوهش حاضر با راهبردها و اقدام‌های ملی ذکر شده در این سند انطباق داده شده و تناسب هریک با راهبرد و اقدام‌های سند مذکور مشخص شود، به‌همین منظور طی جلسه‌ای دوباره راهبردها و سند مذکور مورد بررسی قرار گرفت، در این جلسه محقق با مطرح نمودن سه سؤال شامل: ۱. مقوله‌های استخراجی محقق راهبرد محسوب شده یا اقدام شمرده می‌شوند؟ ۲. در صورت راهبرد یا اقدام به‌حساب آمدن هریک از مقوله‌ها آیا مورد جدیدی به‌حساب آمده و یا اینکه در راستای تکمیل برخی از راهبرد و اقدام‌هاست؟ و ۳. در هر دو صورت جدید و یا تکمیلی بودن راهبرد و اقدام، مورد مذکور مربوط به کدامیک از موارد سند می‌شود؟ مجدداً راهبردها را مورد بازبینی قرار داده و طی جدولی به انطباق راهبردهای به‌دست آمده با سند مذکور پرداخت. در این جدول مشخص شده است که راهبرد به‌دست آمده توسط محقق مربوط به کدام مورد از سند بوده و اینکه آیا کاملاً جدید بوده و یا به تکمیل آن می‌پردازد.

در ادامه قبل از پاسخ به سؤال‌های پژوهش ابتدا نمونه‌هایی از جداول سه مرحله کدگذاری آورده شده است، سپس جداول یافته‌های مربوط به اهداف چهارگانه مورد مطالعه در پژوهش حاضر آورده شده است. به این صورت که ابتدا جدولی از مقوله‌های حاصل از کدگذاری برای هر هدف، سپس راهبردهای حاصل از جلسات هم‌اندیشی آورده شده است. در آخر نیز جدولی که در آن مشخص شده هریک از راهبردها در سؤالات یک تا چهار پژوهش به کدام راهبرد و یا اقدام آمده در سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مرتبط است، و یا کدام مورد راهبردی جدید است.

در ادامه قبل از ورود به بخش یافته‌های نهایی به‌دست آمده برای هریک از سؤال‌های پژوهش نمونه‌ای از مراحل کدگذاری، به‌صورت خلاصه و کلی آورده شده است.

مرحله اول (کدگذاری باز): شواهد گفتاری همان رخدادها، وقایع و پدیده موجود در کلام مصاحبه شوندگان هستند که ارتباط معناداری با یک یا چند سؤال تحقیق دارند. در جدول زیر بخشی از شواهد گفتاری شناسایی شده در چهار منبع مورد استفاده به عنوان نمونه آورده شده است.

جدول ۱. نمونه شواهد گفتاری

ردیف	شواهد گفتاری صورت جلسات	
۹-۱۲-۴	از مهم‌ترین مشکلاتی که در زمینه آموزش به‌خصوص توانایی روان‌خوانی قرآن وجود دارد این است که قرآن خوانده نمی‌شود و هیچ شرایط و روشی، مگر اینکه بتواند خواندن مستمر قرآن را برای فرد فراهم کند، نمی‌تواند فرد را در قرآن روان‌خوان کند.	
۱۲-۸-۱۴	تجربه دوره‌های قبل نشان داده که پدیده روان‌خوانی، همراه با آموزش درک معنا اتفاق نمی‌افتد. کتاب‌های مقطع راهنمایی، حداکثر منجر به روان‌خوانی از دو جزء قرآن می‌شود.	
ردیف	شواهد گفتاری مصاحبه‌ها	
۴-۳-۱	نباید ساده‌اندیشی صورت بگیرد، یعنی کار خیلی عمیق‌تر و پیچیده‌تر از این حرف‌ها هست، چون با انسان سروکار داریم. خب خود انسان یک موجود پیچیده و ناشناخته است. یعنی به این راحتی نیست که ما برای آن نسخه بپیچیم. زمین تا آسمان یک فرد با فرد دیگر فرق دارد	
۴-۳-۱	خود آن شخص معلّم، شخصیت معلّم، روش معلّم، محتوا و... همه این‌ها باید در خدمت آن مخاطبی باشد که ما می‌خواهیم انجام بدهد، و ما باید آن مخاطب را بشناسیم	
ردیف	شواهد گفتاری خبرهای قرآنی ایکن	
۵-۱-۱	انجام فعالیت قرآنی و نوشتن اثر در این حوزه برای کودکان باید دارای سه امتیاز باشد که سادگی، روانی و جذابیت این سه ویژگی را تشکیل می‌دهد.	
۵-۱-۳	نکته دوم در این رابطه آن است که این متون باید علاوه بر سادگی، روان باشد. گاه این متون ساده هستند، ولی در نگارش آن‌ها به‌گونه‌ای تنظیم شده است که از پیچیدگی برخوردار هستند و مخاطب نمی‌تواند، استفاده لازم را از آن ببرد.	
ردیف	منبع	شواهد گفتاری نتایج پژوهش‌ها
۲	معصومی‌راد، ۱۳۹۴	بین موانع گرایش به فعالیت‌های قرآنی و به‌ویژه حفظ قرآن، موانع فردی، شامل مشکلات زندگی روزمره و نداشتن وقت و فرصت کافی برای پرداختن به فعالیت‌های قرآنی مهم‌ترین مانع به‌شمار می‌آید.
۳	معصومی‌راد، ۱۳۹۴	گسترش استفاده از ماهواره در خانواده‌ها، پابندی کم و ضعیف خانواده‌ها به مسائل دینی، نبودن انگیزه و علاقه کافی در نسل جدید، باور نداشتن به اعجاز قرآن

در مرحله دوم یعنی کدگذاری محوری، به مفهوم‌سازی هر یک از شواهد گفتاری یافت شده اقدام شده است. منظور از مفهوم‌سازی این است که یک یا چند مورد از شواهد گفتاری استخراج شده در مرحله قبلی را بر می‌داریم، به اجزایی تقسیم میکنیم و به هر جزء، عنوان و یا برچسبی که دارای ارتباط مفهومی با آن شواهد هستند را ارائه می‌دهیم. نمونه‌ای از مفهوم‌سازی اولیه در قالب جدول زیر آورده شده است:

جدول ۲. نمونه مفهوم‌سازی اولیه

ردیف	شواهد گفتاری	مفهوم‌سازی اولیه (صورت جلسات)	
۱۲-۱۴	تجربه دوره‌های قبل نشان داده که پدیده روان‌خوانی، همراه با آموزش درک معنا اتفاق نمی‌افتد. کتاب‌های مقطع راهنمایی، حداکثر منجر به روان‌خوانی از دو جزء قرآن می‌شود.	روخوانی همراه با درک معنا و مفاهیم نیست کتاب‌های آموزشی قرآن در مقطع راهنمایی تنها محدود به روخوانی (دوجز) می‌شود تجربه‌های نادرست روان‌خوانی بدون درک معنا در تدوین اهداف تکرار می‌شود	
ردیف	شواهد گفتاری	مفهوم‌سازی اولیه (خبرهای قرآنی ایکن‌ها)	
۱-۱۵	انجام فعالیت قرآنی و نوشتن اثر در این حوزه برای کودکان باید دارای سه امتیاز باشد که سادگی، روانی و جذابیت این سه ویژگی را تشکیل می‌دهد.	توجه به سادگی فعالیت‌های آموزشی توجه به جذابیت فعالیت‌های آموزشی پرهیز از تنظیم فعالیت‌های آموزشی پیچیده در دوره ابتدایی	
ردیف	شواهد گفتاری	مفهوم‌سازی اولیه (مصاحبه)	
۱-۴-۴	چه کسی باعث این شده؟ آموزش و پرورش باعث شده است. معلم به‌ناچار در آن غلتک افتاده است. حجم کتاب‌ها زیاد هست، یعنی ما دچار اختلال عجیب یا اختلال اسکیزوفرنی در خود تعلیم و تربیت‌مان هستیم، وقتی نگاه می‌کنیم شعارها و حرف‌های گنده زیاد می‌زنیم، اما وقتی وارد عمل می‌شویم	عدم هم‌راستایی ادعا و عمل در نظام آموزشی عدم ایفای نقش تربیتی مناسب معلم دوره متوسطه، به سبب نظام آموزش و پرورش کنونی نظام کنونی آموزش و پرورش عامل اساسی در عدم تحقق اهداف تربیتی در دوران متوسطه	
ردیف	شواهد گفتاری	مفهوم‌سازی اولیه	منبع
۱	از مهم‌ترین موانع فعالیت‌های قرآنی، توزیع نامناسب امکانات فرهنگی در روستاها و شهرهای کوچک است.	ضعف برخورداری شهرها و روستاها از امکانات فرهنگی مناسب جهت انجام فعالیت‌های قرآنی	معصومی‌راد، ۱۳۹۴

نهایتاً در مرحله سوم یعنی کدگذاری انتخابی، به گروه‌بندی مفاهیم شناسایی شده بر اساس میزان قرابت مفهومی آنها با یکدیگر پرداخته شده است. روند طبقه‌بندی مفاهیمی که به نظر می‌رسد دارای معانی یکسانی می‌باشند و به پدیده‌های مشابه ربط پیدا میکنند مقوله‌پردازی نامیده می‌شود. نمونه‌ای از این مقوله‌پردازی در قالب جدول زیر آورده شده است.

جدول ۳. نمونه مقوله بندی

مقوله‌های مربوط صورت جلسات و نتایج پژوهش‌ها	مفهوم‌سازی اولیه
تعریف نشدن انتظارات هر هدف آموزش قرآن کریم	نامشخص بودن اهداف و انتظارات آموزش قرآن
	بالا بودن سطح توقع اهداف از دانش‌آموز ابتدایی
	ناملموس و نامشخص بودن اهداف یادگیری درس قرآن
	ضعف تناسب اهداف آموزشی با توانایی فراگیران
مقوله‌های مربوط مصاحبه‌ها	مفهوم‌سازی اولیه
انتخاب محتوای متناسب با مقتضیات مکان و زمان	لزوم انتخاب محتوای کاربردی برای مخاطب با نظر به مقتضیات مکان
	لزوم انتخاب محتوای کاربردی برای مخاطب با نظر به مقتضیات زمان
	لزوم تناسب محتوا با ویژگی‌های جغرافیایی منطقه
	پرهیز از ارائه محتوای یکسان برای تمامی استان‌های کشور
مقوله‌های مربوط به خبرهای قرآنی ایکن	مفهوم‌سازی اولیه
بهره‌گیری از تخصص متخصصین در تولید محتوا	الگوگیری از سبک آقای قرائتی در آموزش قرآن
	بهره‌گیری از آثار نویسندگان آگاه برای تولید محتوا جهت رده‌های سنی مختلف
	بهره‌گیری از آثار اثربخش در آموزش قرآن

در نتیجه انجام مراحل فوق بر روی مصاحبه‌های کدگذاری شده، تعداد ۸۳ مقوله بر اساس همه سؤالات تحقیق استخراج شد. در ادامه، هریک از این مقولات به تفکیک سؤالات تحقیق آورده شده است.

● هدف اول و دوم: خواندن و درک معنای آیات

پیرو مصاحبه‌هایی که انجام شد محقق پس از انجام مراحل کدگذاری در نهایت به ۳۰ مقوله برای هدف خواندن و ۹ مقوله برای هدف درک معنا رسید که در جدول ۴ آورده شده است.

جدول ۴. مقوله‌های حاصل از کدگذاری مرتبط با توانایی خواندن و درک معنای آیات قرآن کریم

توانایی خواندن قرآن کریم	
ارائه تعریف صحیح از توانایی خواندن قرآن	غور و تفحص در قرآن
توجه به کیفیت قرائت قرآن	توجه نکردن صرف به ظواهر دین
تقویت درک صحیح از شیوه‌های آموزش قرآن	تشویق عموم به فراگیری قرآن
تقویت تأثیرپذیری از قرآن	تأکید بر فهم قرآن
برطرف ساختن ضعف در درک قرآن	تأکید بر مداومت در آموزش قرآن
استمرار در قرائت قرآن (مداومت در خواندن قرآن)	توجه هرچه بیشتر به انس با قرآن
تقویت مهارت در روخوانی و روان‌خوانی در دوره ابتدایی	تمایز ساختن مرز روخوانی و درک مفاهیم در آموزش عمومی قرآن
اجرای صحیح برنامه‌های ابلاغ شده	توأمان نمودن روخوانی بافهم و درک معنا
اصلاح روش‌های آموزش	اصلاح روش آموزش روخوانی در دوره ابتدایی
توجه به آموزش عمومی قرآن	توأمان نمودن روخوانی با انس به قرآن
اصلاح روش‌های خواندن	تدوین برنامه‌ای مدون و منظم برای آموزش صوت و ترتیل قرآن
توجه به تفاوت‌های فردی در آموزش	مستمر نمودن فرایند و شیوه‌های یادگیری در روخوانی و روان‌خوانی
همراه ساختن روخوانی با روان‌خوانی در آموزش قرآن	ارائه تعریف مناسب از قرائت
تأثیر مثبت رسم‌الخط فارسی در یادگیری قرآن کریم	تأکید بر آموزش روخوانی قرآن در دوره ابتدایی
استفاده از روش‌های نافع در آموزش قرآن	آموزش مبتنی بر روش‌های شنیداری

جدول ۴. (ادامه)

درک معنای آیات قرآن	
آموزش قرآن به شیوه تقطیع	انطباق خوب کتب درسی با اهداف آموزش عمومی قرآن
تأکید بر فن بیان در آموزش قرآن	آموزش فرازهای قرآنی با شیوه داستان گوئی
بهبود نحوه انتقال آموزه‌های قرآنی	بالا بردن فهم کلیات قرآن
بهره‌گیری از فن بیان مناسب	تمرکز بر آموزش فعال
	تکیه نکردن صرف بر واژه‌های قرآنی و ترجمه آن‌ها

راهبردهای حاصل از فرایند کدگذاری در جدول بالا در جلسه هم‌اندیشی مطرح شد. در ادامه راهبردهای نهایی مورد تأیید برای هدف خواندن و درک معنا، به عبارتی خروجی این جلسه در جدول آورده شده است.

جدول ۵. راهبردهای اولیه حاصل از جلسه هم‌اندیشی مرتبط با توانایی خواندن و درک معنای آیات قرآن کریم

اهداف	راهبردها
توانایی خواندن قرآن کریم	تعریف و تبیین قرائت قرآن
	تأکید بر مداومت در قرائت قرآن جهت تحقق انس با قرآن
	بازنگری و اصلاح روش‌های آموزش قرائت قرآن
	توأم نمودن روخوانی با انس به قرآن
	گسترش و تعمیق فرهنگ قرآن‌خوانی در سطح آموزش عمومی
	تمرکز بیشتر در آموزش قرائت قرآن بر روش‌های شنیداری
درک معنای آیات قرآن	طراحی نظام کارآمد آموزش عمومی قرآن بر اساس درک صحیح از مفاهیم قرآن
	تقویت تأثیرپذیری و درک قرآن
	انطباق کتب درسی با اهداف آموزش عمومی قرآن
	تکیه نکردن صرف بر واژه‌های قرآنی و استفاده از ترجمه‌های تفسیری علاوه بر ترجمه آیات

راهبردهای حاصل از جلسات هم‌اندیشی در جلسه نهایی مطرح و انطباق هریک با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مورد بررسی قرار گرفت، که حاصل این بررسی در جدول ۶ آورده شده است

جدول ۶. راهکارهای نهایی منطبق با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مرتبط با توانایی خواندن و درک معنای آیات قرآن کریم

هدف	ردیف	راهکارهای نهایی مستخرج	راهبرد ملی	اقدام ملی
توانایی خواندن قرآن کریم	۱	تعریف و تبیین خواندن قرآن و مراتب آن	۳	۴
	۲	تأکید بر مداومت در قرائت جهت انس با قرآن	۳	۴
	۳	بازنگری و اصلاح روش‌های آموزش قرائت قرآن	۳	۴
	۴	توأم نمودن روخوانی با انس به قرآن	۳	۴
	۵	افزایش استماع تلاوت زیبا و فصیح قرآن	۳	۴
	۶	تأکید بر آموزش با بهره‌گیری از ظرفیت زبان مادری و الگوهای شنیداری	۳	۴
	۷	ایجاد علاقه و انگیزه در مخاطبان برای خواندن مستمر قرآن کریم	جدید	
درک معنای آیات قرآن	۱	تعریف و تبیین درک معنا و مراتب آن	۳	۴
	۲	طراحی نظام کارآمد آموزش عمومی قرآن بر اساس درک معنای آیات	۳	۴
	۳	ارائه مراتبی از معنا در همه عبارات و آیات قرآن کریم به کاررفته در محتوای همه برنامه‌های آموزش عمومی قرآن، متناسب با مخاطبین	۳	۴
	۴	استفاده به جا از ترجمه‌های روان و توضیحی در آموزش درک معنای قرآن	۳	۴
	۵	ایجاد علاقه و انگیزه در مخاطبان برای درک معنای آیات قرآن کریم	جدید	

همان‌طور که در جدول ۶ مشاهده می‌شود، تمام راهبردهای به‌دست آمده برای هدف خواندن و درک معنای آیات به جز یک مورد که جدید بوده و به راهبردهای سند مرتبط نیست، بقیه موارد منطبق با اقدام چهار از راهبرد سوم است. این راهبرد به بحث استقرار و توسعه برنامه‌درسی ملی آموزش عمومی قرآن در بخش‌های دولتی و مردمی پرداخته و اقدام لازم برای تحقق این امر را در به روز رسانی، استانداردسازی و جامعیت بخشی برنامه‌های آموزش عمومی قرآن‌کریم نظام رسمی و غیر رسمی در مؤلفه‌های اهداف، محتوا، روش‌ها، رسانه‌ها، زمان، فضا و تجهیزات و ارزشیابی بر اساس اهداف آموزش عمومی قرآن کشور، می‌داند. به عبارتی موارد به‌دست آمده توسط محقق برای تسهیل آنچه در این اقدام بیان شده است کمک‌کننده خواهد بود و این امر بدون توجه به این موارد میسر نخواهد شد.

● هدف سوم: حفظ قرآن کریم

پیرو مصاحبه‌هایی که انجام شد محقق پس از انجام مراحل کدگذاری در نهایت به ۱۷ مقوله برای هدف حفظ رسید که در جدول ۷ آورده شده است.

جدول ۷. مقوله‌های حاصل از کدگذاری مرتبط با حفظ قرآن کریم

هدف حفظ قرآن	
تلاش برای رسیدن به حفظ تخصصی قرآن	تأکید بر حفظ نسبی آیات نامدار در آموزش عمومی قرآن
توجه به شیوه‌های تسهیل حفظ قرآن	تمرکز بر حفظ نسبی آیات نامدار مورد نیاز دانش‌آموزان
ارائه تعریف روشن از حفظ قرآن	طراحی نظام حفظ قرآن در سازمان آموزش و پرورش
پرهیز از نخبه‌پروری در آموزش عمومی	پرهیز از نگرش ابزاری به حفظ برای تحقق تربیت قرآنی
به کار گرفتن قوه استماع در یادگیری قرآن	غافل نشدن از حفظ موضوعی قرآن
به کارگیری روش‌های جدید در جهت فعال کردن قوه استماع	توجه به معانی و مفاهیم قرآن
کارآمد نمودن برنامه‌درسی موجود در تحقق هدف حفظ قرآن	تقویت روحیه ایمان و باور به قرآن
عدم تمرکز بر حفظ تخصصی در برنامه درسی	تمرکز بر یادگیری معنادار در حفظ آیات
	آغاز آموزش حفظ قرآن از سن مناسب

راهبردهای حاصل از فرایند کدگذاری در جدول بالا در جلسه هم‌اندیشی مطرح شد. در ادامه راهبردهای نهایی مورد تأیید برای هدف حفظ، به عبارتی خروجی این جلسه در جدول ۸ آورده شده است.

جدول ۸. راهبردهای اولیه حاصل از جلسه هم‌اندیشی مرتبط با حفظ قرآن کریم

اهداف	راهبردها
حفظ قرآن	تأکید و تمرکز بر حفظ نسبی آیات نامدار در آموزش عمومی قرآن
	طراحی نظام حفظ قرآن در سازمان آموزش و پرورش
	پرهیز از نگرش ابزاری به حفظ برای تحقق تربیت قرآنی
	تمرکز بر یادگیری معنادار در حفظ آیات قرآن
	تقویت و ترویج فرهنگ حفظ قرآن
	تعامل اثربخش و فعال دانش‌آموزان با قرآن و ارتقاء این تعامل به وسیله حفظ جهت تحقق انس با قرآن
	تعامل اثربخش و فعال دانش‌آموزان با قرآن و ارتقاء این تعامل به وسیله قرائت جهت تحقق انس با قرآن

راهبردهای حاصل از جلسات هم‌اندیشی در جلسه نهایی مطرح و انطباق هریک با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مورد بررسی قرار گرفت، که حاصل این بررسی در جدول ۹ آورده شده است

جدول ۹. راهکارهای نهایی منطبق با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مرتبط با حفظ قرآن کریم

ردیف	راهکارهای نهایی مستخرج	راهبرد ملی	اقدام ملی
۱	تعریف و تبیین حفظ قرآن و مراتب آن	۳	۴
۲	تأکید بر حفظ آیات نامدار، کاربردی و حاوی معارف اساسی قرآن کریم	۱	۲
۳	طراحی و استقرار نظام حفظ قرآن در چارچوب اهداف آموزش عمومی قرآن	۱	۲
۴	بهره‌گیری از حفظ به منظور تحقق تربیت قرآنی و پرهیز از نگرش ابزاری به آن	۱	۲
	حرکت به سوی انگیزش‌های متعالی درونی در حفظ قرآن کریم برای تحقق تربیت دینی	۱	۲
۶	پرهیز از ترویج حفظ بدون درک معنای آیات	۱	۲
۷	تقویت و ترویج فرهنگ حفظ قرآن در خانواده‌ها و محیط‌های آموزشی		۸
۸	ایجاد علاقه و انگیزه در مخاطبان برای حفظ قرآن کریم		جدید

همان‌طور که در جدول ۹ مشاهده می‌شود تعداد پنج مورد از هشت راهبرد به‌دست آمده با اقدام دوم از راهبرد اول سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور منطبق هستند. این راهبرد به استقرار نظام راهبری و مدیریت کلان فعالیت‌های آموزش عمومی قرآن اشاره دارد و اقدام لازم برای تحقق این راهبرد را در طراحی و استقرار سازوکارهای لازم برای اجرایی‌سازی طرح ملی حفظ قرآن کریم در آموزش و پرورش می‌داند. بدیهی است تحقق این اقدام خود به ملزوماتی نیاز دارد، که نتایج محقق در این هدف می‌تواند به عملیاتی شدن هرچه بیشتر و بهتر این اقدام کمک نماید. دو مورد دیگر از هشت مورد جدول ۹ مرتبط با راهبرد پنجم از سند بوده که یک مورد آن اقدام جدیدی محسوب شده و دیگری با اقدام هشتم این راهبرد منطبق است. راهبرد پنج سند به مبحث توسعه فضا، تجهیزات و فناوری‌های آموزش عمومی قرآن پرداخته و در اقدام هشتم برای همین راهبرد تحقق این امر را در حمایت از تشکیل هسته‌های آموزش قرآن به ویژه حفظ قرآن در منازل، مساجد، حسینیه‌ها، بقاع متبرکه و پایگاه‌های بسیج می‌داند. یک مورد از ۸ مورد استخراجی توسط محقق به راهبرد سوم و اقدام چهار این راهبرد مرتبط است، که توضیح این مورد قبلاً در هدف خواندن و درک معنا آورده شده است.

● هدف چهارم: انس با قرآن

پیرو مصاحبه‌هایی که انجام شد محقق پس از انجام مراحل کدگذاری در نهایت به ۲۶ مقوله برای هدف انس با قرآن رسید که در جدول ۱۰ آورده شده است.

جدول ۱۰. مقوله‌های حاصل از کدگذاری مرتبط با انس با قرآن کریم

ردیف	انس با قرآن کریم
۱	فقر فرهنگی عامل مؤثر در عدم تحقق انس با قرآن
۲	توجه به نقش الگویی مربیان دانش‌آموزان (اعم از معلم و والدین)
۳	به‌کارگیری شیوه‌های آموزش مؤثر و متنوع در افزایش انس با قرآن
۴	عدم تمرکز بر مقدمات خواندن (روخوانی و روان‌خوانی) آموزش قرآن
	عجین شدن با قرآن
	ایجاد تنوع در شیوه‌های انتقال آموزه‌های قرآنی
	درک صحیح از مفهوم انس با قرآن
	پرهیز از تأکید صرف و وافر بر روخوانی و روان‌خوانی قرآن

ردیف	انس با قرآن کریم
۵	لزوم اهتمام به هدف انس با قرآن برای تمامی مسئولین حوزه قرآنی
۶	ارائه راهکار جهت علاقه‌مندی به قرآن
۷	درک ضرورت قرآن در زندگی
۸	اتخاذ شیوه‌های آموزشی متناسب با ویژگی‌های دانش‌آموز
۹	انس با قرآن لازمه عمل به آیات
۱۰	توجه به آموزش انس با قرآن در مساجد
۱۱	تدوین اهداف آموزش قرآن در جهت یادگیری فرایض
۱۲	درک معارف قرآنی لازمه عمل به آیات
۱۳	آسان‌سازی انتقال مفاهیم

راهبردهای حاصل از فرایند کدگذاری در جدول بالا در جلسه هم‌اندیشی مطرح شد. در ادامه راهبردهای نهایی مورد تأیید برای هدف انس، به عبارتی خروجی این جلسه در جدول ۱۱ آورده شده است.

جدول ۱۱. راهبردهای اولیه حاصل از جلسه هم‌اندیشی مرتبط با انس با قرآن کریم

اهداف	راهبردها
انس با قرآن کریم	توجه به نقش الگویی مربیان دانش‌آموزان (اعم از معلم و والدین)
	تعریف و تبیین درک صحیح از مفهوم انس با قرآن
	نهادینه‌سازی احساس ضرورت یادگیری قرآن در زندگی

راهبردهای حاصل از جلسات هم‌اندیشی در جلسه نهایی مطرح و انطباق هریک با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مورد بررسی قرار گرفت، که حاصل این بررسی در جدول ۱۲ آورده شده است

جدول ۱۲. راهکارهای نهایی منطبق با سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور مرتبط با انس با قرآن کریم

ردیف	راهکارهای نهایی مستخرج	راهبرد ملی	اقدام ملی
۱	تعریف و تبیین مفهوم انس با قرآن کریم	۳	۴
۲	ایجاد علاقه و انگیزه در مخاطبان برای انس با قرآن کریم	۱	جدید
۳	گسترش و تعمیق فرهنگ قرآن‌خوانی در سطح آموزش عمومی	۱	۴
۴	تبیین و ترویج نقش ویژه حفظ در ایجاد و تقویت انس با قرآن کریم	۵	۸

همان‌طور که در جدول ۱۲ مشاهده می‌شود چهار مورد راهبرد برای هدف انس به‌دست آمده که دو مورد آن با راهبرد اول سند منطبق بوده که از این دو یکی جدید بوده و دیگری به اقدام چهارم سند مربوط می‌شود. راهبرد اول سند که به استقرار نظام راهبری و مدیریت کلان فعالیت‌های آموزش عمومی قرآن اشاره دارد، اقدام لازم برای تحقق این امر را در اقدام چهارم خود این‌طور عنوان نموده است، طراحی و اجرای برنامه‌های اشاعه و ترویج سند، اهداف مصوب آموزش عمومی قرآن و طرح ملی حفظ قرآن اقدامی در راستای تحقق این راهبرد است. یک مورد دیگر از یافته‌های این هدف از تحقیق با راهبرد پنج از سند منطبق بوده و نیز اقدام مناسب که برای تحقق این راهبرد که با یافته پژوهش حاضر نیز منطبق است اقدام شماره هشت می‌باشد که راهبرد مذکور به توسعه فضا، تجهیزات و فناوری‌های آموزش عمومی قرآن اشاره داشته، و اقدام مناسب آن را در حمایت از تشکیل هسته‌های آموزش قرآن به ویژه حفظ قرآن در منازل، مساجد، حسینیه‌ها، بقاع متبرکه و پایگاه‌های بسیج می‌داند. و یک مورد دیگر از چهار مورد آمده در جدول ۱۲ به راهبرد سوم و اقدام چهارم این راهبرد مرتبط است، که توضیح این مورد قبلاً در هدف خواندن و درک معنا آورده شده است.

نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش تعیین راهبردهای ارتقاء بهره‌وری آموزش عمومی قرآن است. نتایج بررسی‌های به‌عمل آمده، در این پژوهش نشان می‌دهد که راهبردهای زیادی وجود دارد که می‌توان به کمک آنها روند آموزش قرآن به ویژه در چهار هدف خواندن، درک معنا، حفظ و انس بهبود بخشید. می‌توان گفت راهبردهایی که این تحقیق به آنها رسیده است به نوعی به تمام ابعاد اثرگذار در امر آموزش قرآن اشاره داشته‌اند. در این راهبردها به نقش مربی، والدین، محتوا، برنامه درسی، نظام آموزشی، سیستم ارزشیابی، انگیزش دانش‌آموزان، تفاوت‌های فردی، برنامه‌ریزی آموزشی و درسی در سطح خرد و کلان، بازنگری در اهداف و تعاریف آنها و... توجه شده است. اما از آنجایی که این پژوهش همان‌طور که در نقد پیشینه تحقیق نیز به آن پرداخته شد، جدید بوده و با رویکرد کیفی متفاوتی به این مسئله نگریسته، و نتایج آن متفاوت از تحقیقات پیشین است، بنابراین به‌طور دقیق نمی‌توان گفت که نتایج این اهداف با یافته‌های تحقیقات دیگر منطبق بوده و یا آنها را تأیید می‌نماید، اما در برخی از نتایج می‌توان گفت که با بعضی از یافته‌های دیگر پژوهشگران همسو می‌باشد. از جمله این موارد می‌توان به مقوله پژوهش حاضر با این عنوان «تأکید بر مداومت در آموزش قرآن و آثار تلاوت مستمر قرآن» اشاره کرد که با نتایج صامت ۱۳۹۲ و کاظمی ۱۳۸۹ مبنی بر تأثیر قرائت قرآن کریم بر توانایی خواندن، همسویی است. همچنین افزایش استماع تلاوت زیبا و فصیح قرآن و تأکید بر روش‌های شنیداری یکی دیگر از یافته‌هاست که با نتایج پژوهش ضرغامی و همکاران (۱۳۹۴) مبنی بر تأثیر آموزش شنیداری بر لحن و تلاوت، همسو است. همین‌طور آنجا که در مقوله‌ها به ایجاد علاقه و انگیزه در مخاطبان برای خواندن مستمر قرآن کریم تأکید می‌شود می‌توان گفت با یافته میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۲) و حسین‌خانی (۱۳۸۹) همسو است. توجه به تفاوت فردی دانش‌آموزان مقوله ایست که با یافته صفرزایی (۱۳۹۲) منطبق است. ایجاد تنوع در شیوه‌های انتقال آموزه‌های قرآنی به نوعی با یافته حسن‌وند (۱۳۹۲) مبنی بر به کارگیری شیوه‌های نو و روزآمد برای آموزش قرآن همسو می‌باشد. موگهی (۱۳۸۳) در نتایج خود آورده است که به ارزش و اهمیت حفظ قرآن، همین‌طور اهداف آن باید توجه داشت، نکته‌ای که در مقوله‌های استخراجی پژوهش حاضر نیز مورد توجه بوده است. همچنین اهمیت و

نقش معلّم در آموزش قرآن و یا مربیان پرورشی نکته دیگری است که در یافته‌های پژوهش به آن توجه شده و با نتایج شیخی‌زاده اول (۱۳۹۲) همسویی دارد. در آخر باید گفت همه این موارد به‌طور دقیق در سند راهبردی آموزش عمومی قرآن دیده شده و برای هریک اقدام‌های متناسب آورده شده است، که نتایج تحقیق حاضر بر این مطالب صحه می‌گذارد. در نهایت در تبیین نتایج به‌دست آمده می‌توان گفت برای تحقق و دستیابی به بهره‌وری در آموزش عمومی قرآن کافی است تا راهبردهای برشمرده شده در سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن به‌عنوان خط‌مشی کلی برنامه‌ریزی‌ها در نظر گرفته شده و نیز در راستای اقدامات این راهبردها برنامه‌ریزی نمود، چرا که در تمام مراحل این پژوهش یعنی مصاحبه، بررسی اسناد، بررسی پیشینه‌ها و بررسی اخبار به نوعی همه متخصصان و محققان، راهبردهای آمده در این سند را به‌عنوان پیش نیازها و الزامات دستیابی به بهره‌وری دانسته‌اند، که همین امر و اتفاق نظری که در بین متخصصان و محققان وجود داشت موجب شد تا محقق یافته‌های خود را با این سند مهم انطباق داده و چنانچه موردی جدید قابل احصاء بوده است را به آن اضافه کند که در بسیاری از موارد تکراری بودند و این خود نشان از قوت این سند بوده که به‌درستی راهبردها را تشخیص داده است. بر پایه نتایج پژوهش حاضر، می‌توان این‌طور نتیجه گرفت که کلیه مدیران، برنامه‌ریزان، متولیان و مجریان امر آموزش عمومی قرآن چنانچه بخواهند به ارتقاء بهره‌وری آموزش قرآن دست یابند باید تلاش خود را در راستای تحقق و عملیاتی نمودن راهبردها و اقدامات برشمرده شده در سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن و فراهم ساختن الزامات اجرایی شدن آن به‌کار گیرند. همین‌طور ارائه تعریفی واضح و روشن از اهداف خواندن، درک معنا، حفظ و انس در آموزش عمومی قرآن به طوری که به‌خوبی سطوح و مراتب آموزش، و هدف‌های رفتاری مورد انتظار تبیین شده باشند الزامی است. ارائه چنین تعریفی به‌منزله اساس بوده که برنامه‌ریزان را در برنامه‌ریزی آموزشی و درسی برای سطوح مختلف یاری خواهد نمود. موارد یاد شده محقق نخواهد شد مگر در سایه ایجاد سازوکارهایی جهت تشویق، ایجاد علاقه و انگیزه در نیروی انسانی دخیل در آموزش عمومی قرآن به‌ویژه معلّم جهت کاربست هرچه بهتر و بیشتر انرژی، دانش و مهارت خود در راستای آموزش عمومی قرآن.

- اشتراوس، آنسلم؛ کوربین، جولیت. (۱۹۹۸). *اصول روش تحقیق کیفی (نظریه مبانی- رویه‌ها و شیوه‌ها)*. ترجمه بیوک محمدی. (۱۳۹۳). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ایران‌منش، اعظم؛ ایران‌منش، اسماء؛ رستمی زاده، رضا؛ و باقری، مسعود (۱۳۹۳). *آثار انس با قرآن بر ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان دبیرستان‌های دخترانه شهر کرمان*. مطالعات روان‌شناسی تربیتی، ۱۰(۲۵): ۲۳۳.
- بهرامی‌نسب، مژگان (۱۳۹۱). *ارزشیابی برنامه آموزش قرآن از دیدگاه ذی‌نفعان آموزشی در مقطع ابتدایی در منطقه ۷ آموزش و پرورش شهر تهران*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
- سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۹۷). *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*. تهران: آگه
- سعیدی رضوانی، محمود؛ پرتو، مسلم؛ و سرشور خراسانی، غلام‌عباس (۱۳۸۸). *ارزشیابی برون‌داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی*. نوآوری‌های آموزشی، ۸(۲۳)، ۳۶۷.
- شعرانی، عزت (۱۳۹۳). *بررسی نقش آموزش قرآن (مدارس قرآنی) بر سازگاری و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی شهرستان گرگان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد آرادشهر.
- شیخی‌زاده اول، ابوذر (۱۳۹۲). *بررسی نقش معاونین و مربیان پرورشی در توسعه و ترویج انس دانش‌آموزان مقطع ابتدایی با قرآن کریم (حوزه مطالعاتی: مدارس ابتدایی سطح شهرستان قاین)*. دانشکده علوم قرآنی تهران، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
- حسن‌وند، مجتبی (۱۳۹۲). *بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر ترویج فرهنگ حفظ و قرائت قرآن کریم در بین دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهرستان الیگودرز*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد گرایش مردم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اراک، دانشکده علوم انسانی، گروه علوم اجتماعی.
- حسین‌خانی، هادی (۱۳۸۹). *راهبردهای روان‌شناختی حفظ قرآن، اسلام و پژوهش‌های تربیتی ۳، بهار و تابستان، ۱۴۷-۱۸۷*.
- خوش‌خلق، ایرج (۱۳۸۸). *ارزشیابی اجرای آزمایشی برنامه جدید قرآن در دانش‌آموزان پایه سوم ابتدایی، پژوهشگاه تعلیم و تربیت*.
- مصوبات شورای توسعه فرهنگ قرآنی به انضمام اهم مصوبات قرآنی مراجع قانون‌گذاری و سیاست‌گذاری کشور (۱۳۹۴). تهران: دبیرخانه شورای توسعه فرهنگ قرآنی
- زرنگار، احمد (۱۳۹۳). *حفظ قرآن، دانش‌نامه جهان اسلام*، جلد ۱۳
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۳۷۴). *مفردات الفاظ قرآن*. تهران: مرتضوی.
- رامیار، محمود (۱۳۹۲). *تاریخ قرآن*، جلد ۱، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ری شهری، محمد مهدی (۱۳۸۸). *منتخب‌المیزان‌الحکمه*، جلد ۸، حمید رضا شیخی، قم: دارالحدیث.
- صامت، الهام (۱۳۹۲). *تأثیر آموزش قرائت قرآن کریم بر توانایی خواندن متن و قرائت قرآن دانش‌آموزان پسرکرم توان ذهنی شهر کرمان*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان
- صفرزایی، حبیب‌اله (۱۳۹۲). *عوامل مؤثر بر روخوانی، روان‌خوانی و انس با قرآن دانش‌آموزان دوره ابتدایی در شهرستان هیرمند*. (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه سیستان و بلوچستان
- ضرغامی، حسین؛ ضرغامی، محمدحسین؛ و ضرغامی، حسن (۱۳۹۴). *بررسی اثربخشی آموزش‌های مدارس قرآن بر مهارت روخوانی قرآن دانش‌آموزان مقطع ابتدایی*. تربیت اسلامی، ۱۰(۲۱)، ۸۴-۶۷.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۶). *قرآن در اسلام*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

- غلامی، ابوالفضل (۱۳۷). *آشنایی با آداب تلاوت قرآن*، قم: مؤسسه انتشارات حضور.
- کاظمی، علی (۱۳۸۹). بررسی تأثیر آموزش‌های قرآنی دوره پیش‌دبستانی بر مهارت خواندن دانش‌آموزان پسر اول ابتدایی شهر بردسکن (خراسان رضوی). (پایان‌نامه کارشناسی ارشد). دانشکده علوم انسانی. دانشگاه پیام نور استان تهران
- محدث، سیدهادی، وکیل، مسعود، سیف، سیدمهدی، محبی، محمدجعفر، مستفید، حمیدرضا، میرباقری، سیدمحمدحسین (۱۳۹۶). آموزش مفاهیم قرآن: درک معنای عبارات و آیات قرآن‌کریم همراه با فعالیت مکمل در هر درس، تهران: تلاوت (وابسته به مؤسسه فرهنگی دارالقرآن الکریم)
- منصوری، پروانه. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر بهبود آموزش قرآن از منظر معلمان دوره ابتدایی شهر تهران در سال تحصیلی ۹۱-۹۲. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم اجتماعی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- موگهی، عبدالرحیم (۱۳۸۳). مقدمات، وسایل و شرایط حفظ قرآن. مجله مبلغان. (۸): ۷۹-۷۲.
- معصومی‌راد، رضا (۱۳۹۴). سنجش نگرش، موانع و راهکارهای فراگیر شدن حفظ قرآن میان خانواده‌های شهدا و ایثارگران، فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۲۳ (۲۷): ۴-۳۱.
- میتنبرگ، هنری؛ بروس آلستراند و ژوزف لمپل (۱۳۸۴). جنگل راهبرد، ترجمه محمود احمد پورداریانی، چاپ اول، تهران: انتشارات پردیس.
- میرزامحمدی، محمدحسن؛ افشار، عبدالله؛ شاه‌رضایی، سیدرسول؛ و قبادی، محترم (۱۳۹۲). ارزشیابی برون‌داد برنامه آموزش قرآن پایه پنجم ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۸۸-۸۹. نوآوری‌های آموزشی ۱۲ (۴): ۳-۲۳.
- نوری، میرزا حسین (۱۴۰۷)، مستدرک الوسائل، جلد چهارم، قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
- وکیل، مسعود (۱۳۸۱). نگاهی به برنامه جدید آموزش قرآن‌کریم در آموزش و پرورش ایران، رشد آموزش قرآن. شماره ۱، ۲-۱۰.
- هادوی کاشانی، اصغر (۱۳۷۸). مراتب انس با قرآن در روایات، جلد ۱۳، فصلنامه علمی پژوهشی علوم حدیث، شماره پاییز، ۶-۵.
- Bailey, K. (2008). *Methods of social research*. Simon and Schuster.